

UDK:908

Moxlaroy ABDUKAMOLOVA,
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail:mohlaroyabdukamolova@gmail.com

IPU dotsenti B.Toshpulatov taqrizi asosida

HOJIB TOSH FAOLIYATINING TARIXIY MANBALARDAGI TALQINI

Annotatsiya

Maqolada Somoniylar davlatining X asr oxiridagi siyosiy jarayonlari fonida turkiy kelib chiqishga mansub harbiy arbob — Hojib Toshning siyosiy va harbiy faoliyati tahlil qilingan. Tadqiqot Toshning saroyga kirib kelishi, sipohsolorlikka ko‘tarilishi, Xurosondagi islohotlari hamda Simjuriylar va Foiq bilan munosabatlari yuzasidan ilk manbalar asosida olib boriladi. Maqola Hojib Tosh faoliyatining Somoniylar davridagi harbiy-boshqaruv tizimi, turkiy g‘ulomlar elitasi o‘rni va davlatning siyosiy parokandaligi jarayoniga ta‘sirini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Kalit so‘zlar: Somoniylar, turkiy hojib, Abul Abbas Tosh, Foiq al Xossa, Utbiy, Husamuddavla, simjuriylar, Xuroson, Jurjon, Nishopur, harbiy elita, sipohsolor, g‘ulom, siyosiy inqiroz, siyosiy raqib, IX–X asrlar.

INTERPRETATION OF HOJIB TOSH’S ACTIVITIES IN HISTORICAL SOURCES

Annotation

This article analyzes the political and military career of Hojib Tosh, a prominent Turkic military figure of the late Samanid period. The study examines his rise from a palace slave to a high-ranking commander, his administrative activities in Khurasan, and his relations with the Simjurids and Fa‘iq based on primary historical sources. The article highlights Tosh’s role within the Samanid administrative-military system and evaluates his influence on the processes of political fragmentation and state decline in the late 10th century.

Keywords: Samanids, Turkic hajib, Abul Abbas Tosh, Fa‘iq al-Khassa, Utbi, Husam al-Dawla, Simjurids, Khurasan, Jurjan, Nishapur, military elite, sipahsalar, g‘ulām, political crisis, political rivalries, 9th–10th centuries.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОДЖИБ-ТАША В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Аннотация

В статье анализируется политическая и военная деятельность Хаджиба Тоша — видного тюркского военного деятеля позднесаманидского периода. Исследование, основанное на ранних исторических источниках, рассматривает его возвышение от дворцового гуляма до сипахсалара, его административные реформы в Хорасане, а также отношения с Симджуридами и Фаиком. Статья раскрывает роль Тоша в военно-административной системе государства Саманидов и оценивает его влияние на процессы политической дезинтеграции и упадка государства в конце X века.

Ключевые слова: Саманиды, тюркский хаджиб, Абу-л-Аббас Тош, Фаик аль-Хасса, Утби, Хусам ад-Даула, Симджуриды, Хорасан, Джурджан, Нишапур, военная элита, сипахсалар, гулям, политический кризис, политическое соперничество, IX–X века.

Kirish. Somoniylar davlati IX-X asrlarda Markaziy Osiyoda shakllangan eng qudratli siyosiy tuzilmalar sirasiga kiradi. Ayniqsa, X asrning ikkinchi yarmi davlat ichki siyosati keskin o‘zgarishlar, saroy intrigalari, turli amaldorlar o‘rtasidagi ziddiyatlar va harbiy elita o‘rtasidagi raqobatning kuchayishi bilan xarakterlanadi. Shu jarayonlar markazida turkiy kelib chiqishga mansub harbiy arboblardan – sipohsolorlar, hojiblar va saroy lashkarboshilari alohida rol o‘ynaganlar. Ulardan biri – Hojib Tosh Somoniylar davlatining eng ta‘sirli harbiy-siyosiy shaxslaridan biri bo‘lib, uning ko‘tarilishi ham, qilishi ham davlat ichidagi siyosiy kuchlar kurashidan ajralmas hodisadir. Toshning siyosiy taqdiri Somoniylar davlatining zaiflashuvi, Simjuriylar kabi mahalliy harbiy sulolalarning kuchayishi, amir saroyidagi guruhlararo kurash, Utbiy va Foiq kabi yirik arboblarning raqobati bilan chambarchas bog‘liqdir. Uning faoliyati Xurosonning harbiy-iqtisodiy barqarorligiga, saroydagi siyosiy vaziyatga va mintaqaning umumiy siyosiy dinamikasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Somoniylar davri siyosiy tarixida Hojib Tosh shaxsiga bag‘ishlangan maxsus tadqiqotlar kam uchraydi. Tosh haqida mavjud ma‘lumotlar asosan IX–XI asrlarga oid arab va fors tarixiy manbalarida tarqoq tarzda bayon qilingan. Ulardan eng

asosiylari quyidagilardir: Gardiziyning “Zayn al-axbor”, Utbiyning “Tarixi Yaminiy”, Ibn al-Asirning “Al-Kamil fit-tarix”, Narshaxiyning “Tarixi Buxoro”, hamda Bayhaqiyning “Tarixi Mas‘udiy” asarlari. Ushbu manbalarda Toshning saroyga kirib kelishi, sipohsolorlikka tayinlanishi, Simjuriylar va Foiq bilan ziddiyatlari, Utbiyning o‘ldirilishi va Toshning Jurjondagi so‘nggi yillari haqida asosiy ma‘lumotlar jamlangan.

Zamonaviy tarixshunoslikda Tosh shaxsi bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri monografik tadqiqotlar mavjud emas. Biroq Somoniylar davlati, turkiy g‘ulomlar tizimi va Xuroson siyosiy tarixi bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar Tosh faoliyatini umumiy tarixiy kontekstda baholashga imkon beradi. Xususan, V. V. Bartholdning “Turkiston tarixi”, R. N. Fryening “The Heritage of Persia”, C. E. Bosworthning “The Ghaznavids” kabi asarlarida Somoniylar harbiy elitasining o‘rni va turkiy g‘ulomlarning siyosiy roli haqida nazariy asoslar bayon etiladi. Ushbu tadqiqotlar Toshning yuksalishi va siyosiy qulashini kengroq struktural jarayonlar bilan bog‘lash imkonini beradi.

Maqolada manbalararo solishtirma tahlil asosiy metod sifatida qo‘llanildi. Arab va fors manbalaridagi ma‘lumotlar o‘zaro taqqoslanib, tafovutlar va mosliklar aniqlab borildi. Har bir manbaning yozilgan davri, muallifning siyosiy pozitsiyasi,

voqealarga bo'lgan munosabati hisobga olinib, matnlar tanqidiy tahlil qilindi. Toshning siyosiy roli Somoniylar davlatining umumiy tanazzul jarayoni struktural yondashuv asosida o'rganildi. Natijada tarixiy manbalar tahlili asosida Hojib Toshning Somoniylar davlatining X asr oxiridagi harbiy-siyosiy jarayonlardagi o'rni aniqlashtirildi va uning faoliyati davlat tanazzulining muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholandi.

Natija va Muhokama. Toshning kelib chiqishi haqida manbalarda to'liq ma'lumotlar keltirilmagan bo'lsada, "Tosh" turkiy tillarda ko'plab shaxslar va joy nomlarida uchraydigan so'z bo'lib, "to'sh" yoki "tosh" shaklida o'qiladi. Shu bois, Hojib Toshning ismi uning turkiy kelib chiqishini ko'rsatishi mumkin [3]. Toshning siyosiy maydonga kirib kelishi dastlab "g'ulomlik" institutiga bog'liq bo'lgan [2;5]. Manbalarga ko'ra, u vazir Abu-l-Husayn Utbiyning otasi Ja'farga tegishli g'ulom bo'lgan va uni yaxshi xizmat qigani uchun Utbiyning otasi hukmdor (Mansur ibn Nux)ga sovg'a qiladi [2]. G'ulomlarning saroydagi o'rni yuqori bo'lib, ular harbiy tayyorgarlikdan o'tgach, katta lavozimlarga ko'tarilishi imkoniga ega edilar [6]. Toshning ham jismoniy kuchi, itoatkorligi, intizomi va siyosiy sezgirligi uni tezda saroy xizmatida yuqoriga ko'tardi. Toshning siyosiy faoliyatidagi burilish uning Xuroson sipohsolori lavozimiga tayinlanishi bilan bog'liqdir. Xuroson o'sha davrda Somoniylar davlatining eng katta, boy va strategik ahamiyatga ega viloyati bo'lib, uning boshqaruvi amalda davlat ichidagi ikkinchi eng qudratli mavqeni anglatardi. Toshning bu lavozimga tayinlanishi Simjuriylar sulolasining Xurosondagi ta'sirini cheklashga qaratilgan siyosiy qaror edi.

371/981-982-yili Abu-l-Hasan Muhammad ibn Ibrohim ibn Simjur Xuroson qo'shinlari qo'mondonligi vazifasidan chetlatildi. Uning o'rniga Abu-l-Abbos Tosh tayinlandi [7]. Ibrohim ibn Simjuriyning bu vazifadan ozod etilib Toshning qo'yilishi sababi esa Gardiziy asarida berib o'tiladi [5]. Mansur ibn Nuh taxtga o'tirganida juda yosh edi. Shu sabab davlat ishlarini Foiq al Xossa va hojib Toshga topshiradi. Hokimiyat tayanchini mustahkamlash uchun esa Xuroson hokimi Abul Hasan (Simjuriy) bilan quda bo'ladi va unga "davlat himoyachisi" degan unvon beradi. Abul Husayn Abdulloh ibn Ahmad Utbiyni vazirlikka tayinlamoqchi bo'lib, Abul Hasan (Simjuriy)ga maslahat uchun xat yozadi. U esa Abul Husayn Utbiyni juda yosh deb javob beradi. Shu paytdan boshlab vazir Utbiyda Abul Hasan (Simjuriy)ga nisbatan nafrat paydo bo'ladi. Uni amirga og'zaki yomonlashni boshlaydi va nihoyat amir uni lavozimidan ozod etadi. O'rniga Abu-l-Abbos Toshni sipohsolor etib tayinlaydi va unga "saltanat qilichi" (Husamuddavla) unvoni beriladi [5]. Shu yili uni Buxorodan Nishopurga yubordi. Abu-l-Abbos Tosh u yerda joylashib, Xurosonni ham boshqardi. Ishlari bilan shug'ullandi, Xuroson qo'shini ham unga itoat qildi [7]. Manbalarda bu bir yillik boshqaruv davri haqida juda yaxshi fikrlar bildirilgan. Hojib Tosh davrida Xurosonda tartib va yaxshi nazorat o'rnatiladi, kambag'allarga yordam beriladi [2]. Unga bu ishlarda vazir Utbiy yordam berib boradi. Toshning Xurosonga kelgach, tartibsizliklarni jilovlagani, soliq tizimini tiklagani, noiblarning zulmini to'xtatgani, harbiy intizomni mustahkamlab, xalq orasida obro' qozonishiga yordam beradi. Toshning islohotlari amir saroyidagi mavqeni mustahkamladi va uni Simjuriylarga nisbatan asosiy harbiy muvozanat kuchiga aylantirdi.

Aka-ukalaridan mag'lubiyatga uchragach, Faxruddavla Nuh ibn Mansurdan taxtni qaytarib olishda yordam so'raydi [2]. Amir Nuh Toshga yozgan maktubida ularga e'tibor berib, ikrom qilishini, qo'shin yig'ib ular bilan birga yo'lga chiqishini va o'z yurtlariga qaytarishini buyurdi [7]. Tosh buyruqqa bo'ysunib qo'shin to'plab Jurjonga yo'l oladi. Ibn al Asirda qo'shinning ko'pligidan Nishopur qo'shinlari bilan to'lib ketganligi yozilgan [7]. Tosh Foiqqa

Ray tomonida turib Muvayduddavla qo'shinlarini to'sib turushini aytadi. Biroq Foiq xiyonat qiladi. Toshning rejaları buzulib katta zararlar bilan qaytadilar [2]. Gardiziy Muvayduddavla tomonidan 7 ming kishilik qo'shin yuborilganligini yozib qoldirgan [5]. Ibn al Asirda esa voqealar rivoji quyidagicha: Jurjonga yo'l oldilar. Shahar oldiga yetib, u yerda to'xtashdi va shaharni qamalga olishdi. Muayyiduddavla, akasi Adududdavla va o'zining qo'shinlaridan iborat katta armiya bilan Jurjonda edi, lekin ular Xuroson qo'shinlariga yaqinlasha olmasdi. Husamuddavla ularni ikki oy qamal ostida ushladi. Ertalabdan ular bilan jang qilar, so'ngra orqaga chekinar edi. Jurjon aholisi oziq-ovqat tanqisligiga duchor bo'ldi; shunchalikki, arpa kepagini loy bilan aralashtirib yeya boshladilar. Holatlari tobora yomonlashgach, ramazon oyida (mart 982) Jurjondan tashqariga chiqishdi. G'olib bo'ladimi, mag'lubmi — jang qilishardi. Xuroson qo'shini ularning chiqqaniga guvoh bo'lgach, avvalgi bir necha marta bo'lganidek, biroz jang qilishar, keyin to'xtaydi deb o'yladilar. Ikki qo'shin juda kuchli to'qnashdi. Xurosonliklar taxminlarida adashganini angladilar. Muayyiduddavla Xuroson qo'shinlari qo'mondonlaridan Foiq al-Xossa bilan yozishar, unga ba'zi va'da berib, o'z tomoniga og'dirishga urinayotgan edi. Nihoyat, Foiq uning taklifini qabul qildi va jang paytida mag'lub bo'lib chekinishga rozi bo'ldi [7]. Muayyiduddavlaning askarlari belgilangan kunda Foiq va uning odamlariga hujum qildi. Foiq va undagi odamlar mag'lub bo'lib orqaga chekinishdi, xalq ham uni kuzatdi. Faxruddavla jangga sabr bilan davom etardi. Husamuddavla qo'shinning markazida edi. Kechga yaqin jang qattiq qizidi. Xalq mag'lubiyatda bir-birini kuzatganini ko'rib, ular ham chekinayotgan qo'shinlarga qo'shilishdi. Muayyiduddavlaning odamlari Allohdan o'zgasi bilmaydigancha boyliklar egallashdi, juda ko'p oziq-ovqat ham qo'lga kiritildi. Husamuddavla, Faxruddavla va Kabus Nishopurga qaytadilar va holatni maktub bilan Buxoroga xabar berishdi. Yetgan javob maktubda qo'shin yuborilishini va Jurjon hamda Rayga qaytilishini va'da qilardi. Endi vazir Utbiy barcha qo'shinni Marvga to'plab o'zi bosh bo'lib borishini aytadi. Ammo bu safar Xuroson hukumatidan chetlashishini Utbiy sababidan deb o'ylab yurgan Abul Hasan Simjuriy Foiq bilan til birlashtirib Utbiyga suiqasd qilib o'ldirtiradilar [2]. Gardiziyda Abul Hasan Simjuriy tomonidan Foiqqa topshiriq berilganligi, Foiq saroy g'ulomlariga pul berib o'ldirtirganligi ta'kidlangan [5]. Vazir o'ldirilgandan so'ng Nuh ibn Mansur Husamuddavla maktub yozib, davlatni boshqarishi uchun uni Buxoroga chaqirdi, Utbiyning o'ldirilishi sababli buzilgan davlat ishlarini tartibga solishni talab qildi. Shundan so'ng Husamuddavla Nishopurdan Buxoroga bordi va Abu-l-Husaynning o'ldirilishi voqeariga aloqador bo'lganlarning qo'lga tushirilganlarini o'ldirdi. Vazir al-Utbiy 372 (982-983) yili o'ldirilgan [7]. Tosh buni tekshirib yollanma qotillarni tutib ba'zilarini o'ldiradi, ba'zilarini hibsga oldi, ba'zilarini qochadi [2].

Toshning qudratga erishishida Utbiyning roli beqiyosdir. Utbiy davlatning asosiy siyosiy boshqaruvchisi sifatida Toshni o'zining harbiy tayanchi sifatida ko'rgan va unga tayanib siyosat yuritgan. Tosh Simjuriylarga qarshi kurashda Utbiyning asosiy quroliga aylangan. Biroq Somoniylar saroyidagi murakkab intriga Utbiyning o'ldirilishi bilan keskin o'zgaradi. Bu voqea Toshni siyosiy jihatdan himoyasiz qoldirdi. Uning eng katta tayanch kuchi yo'qoldi va bu hol Toshning keyingi taqdiriga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdi. Utbiy o'ldirilgach, Toshning siyosiy raqiblari — Foiq va Simjuriylar uning mavqeni zaiflashtirishga urina boshladilar.

Abul-Hasan ibn Simjur Xuroson qo'shinlari qo'mondonligidan ozod qilinib, o'rniga Abul-Abbos tayinlangach, Sijistonga bordi va u yerda joylashdi. Abul-Abbos, oldin zikr qilganimizdek, Jurjonda mag'lub bo'lib

ketgach va fitna qo'zg'alanganini ko'rgach, Sijistondan Xuroson taraflariga ketdi va Kuhistonga joylashdi. Uning Buxoroga ketishi bilan Xuroson boshliqsiz qolgach, Ibn Simjur Foiqqa maktub yozib, bu yerni egallash uchun uning roziligini so'radi, u ham rozi bo'ldi. Nishopurda uchrashib, o'sha hududdagi joylarni bosib oldilar. Abul-Abbos bu holatni bilgach, katta qo'shin bilan Buxorodan Marvga yo'l oldi. Ular orasida elchilar kelib ketdi. Nishopur bilan qo'shin qo'mondonligining Abul-Abbosga, Balxning Foiqqa, Hirotning Abu Ali ibn Abul-Hasan ibn Simjurga berilishi sharti bilan kelishib oldilar va shu asosda tarqalishdi, har biri o'z viloyatiga ketdi [7]. Mag'lubiyat siyosiy oqibatlariga ham olib keladi: Toshning amir oldidagi obro'si pasayadi, Simjuriylar esa kuchayadi. Bu taqsimot ayni damda Somoniylar davlatidagi parokandalikning kuchayganini ham ko'rsatadi.

Vazirlikka Abdulloh Ibn Aziz tayinlanadi. U sobiq vazir Utbiy oilasiga dushmanligi bilan mashhur bo'lib, vazirlikka kelishi bilan Toshni qo'shin qo'mondonligidan ozod etib [1], Abu Ali Husayn Simjurga topshiradi. Toshga oilasi bilan barcha boyliklarni topshirib Xurosondan ketish buyrug'i kelganida u qo'shinni yig'ib davlat va hukmdorga qilgan shuncha yaxshiliklari va xizmatlari esdan chiqib, uni ishdan bo'shatishganini va bu lavozimning boshqasiga topshirilganligini shunda ham sadoqati tufayli buyruqqa rozi bo'lib ketishini, kim u bilan ketishni istasa ishlarini davom ettirishlarini, ayrilishni istaganlarga ham hech qanday to'siq yo'qligini aytib o'ylab olishlari uchun 1 oylik ta'til e'lon qiladi. Natijada barcha askarlar uni qo'llab-quvvatlaydilar va hukmdorga xat yozib, uni vazifasida qolishini iltimos qiladilar. Vazir Abdulloh Ibn Aziz Toshning yolg'onlariga uchmaslikni aytib ko'p va'dalar bersada qo'shin bundan voz kechmadi [2]. Xurosondagi qo'mondonlar vazirga maktub yozib, Abul-Abbosni vazifasida qoldirishni so'rasha ham, u bu takliflarni qabul qilmadi.

Shundan so'ng Abul-Abbos Faxruddavla ibn Buvayhga maktub yozib, yordam so'radi. Tarixi Yaminida esa Muvayyuddavla o'limi sabab taxtini qaytarib olganligi sabab Faxruddavla Toshga xat yuboradi Allohning va qo'shini yordamida saltanat tepasiga kelganini bayon etadi. Tosh ham uni tabriqlab, davlatning baxtli kunlari kelganini yozadi [2]. O'z ahvoli haqida ham yozib dushmanlari tuxmati sabab hukmdor bilan oralari buzilganini yozib o'tadi. Faxruddavla bunga javoban unga hamisha ittifoqdosh ekanini, yordamga tayyor ekanligini ma'lum qiladi. Maktub bilan Abu Said Shibliyning mingta turk arab otliqlari bilan yuboradi. Nishopurga kelganda Xuroson qo'shin zobitlaridan biri Abdulloh Ibn Abdurazzoq ham unga qo'shilib Toshga sadoqat izhor qilish uchun yo'lga tushadi [2]. Tosh esa ular bilan Simjuriyga qarshi yurish boshlaydi. Nishopurda qarorgoh qurdirilar. Ular orasida bir necha kun davom etgan jang bo'ldi. Faxruddavla Abul-Abbosga ikki ming otliqdan ortiq yana bir qo'shin yubordi. Ibn Simjur Abul-Abbosning kuchini ko'rgach, kechasi Nishopurdan chiqib ketdi, Abul-Abbosning askarlari ham uni ta'qib qilib, ko'p mol-dunyo va hayvonlarni qo'lga kiritdilar. Abul-Abbos Nishopurni egalladi, so'ngra Amir Nuhga maktub yozib, uning tomoniga o'tish niyatida ekanini bildirdi va kechirilishini so'radi [7]. Abdulloh ibn Aziz maktubni bee'tibor qoldirdi. Nuh va uning onasiga Toshning xavfli ekani va buyruqlariga bo'ysunmayotgani va bu ketishda u hukmdorning o'rmini egallashi haqida aytib uni Toshni kechirishiga to'siq bo'lib turdi.

Tosh bu orada Simjuriy bilan ishi bo'lmadi Buxorodan javob kutib turganida Simjuriy Abul Favois Aduddavladan yordam so'raydi [2]. Forsda bo'lgan Abul-Favoris ibn Adududdavla ham amakisi Faxruddavla bo'lgan adovati tufayli ikki ming otliq askarni yordamga yubordi [7]. Foiq ham ularga qo'shiladi. Natijada Simjuriy katta qo'shin to'plab Toshga qarshi hujum qilishadi. Katta janglardan so'ng katta

yo'qotishlar bo'ldi. Nishopurda ko'p vaqt qamalda qolganligidan qo'shinda taqchilik sabab askarlar qochib ketishni boshladi [2]. Tosh bor kuchini yig'ib oxirgi marta hujum qildi. Lekin bu safar ham Simjur va o'g'li Abu Ali g'alaba qozondi. Tosh qo'shini qochib ketgach taslim bo'ldi [2]. Narshaxiyda ushbu jang sanasi 377/987-988-yil deb ko'rsatilgan [1]. Qo'lga olinganlarning yarmi o'ldirildi qolgani Buxoroga yuborildi va Ko'handiz qal'asiga qamoqqa tashlandi. Tosh esa Jurjonga Faxruddavla huzuriga ketdi [2]. Faxruddavla Uni juda yaxshi qarshi oldi, izzat va ikrom ko'rsatdi. Jurjon, Dihiston va Astarobodni unga va uning atrofida qilgarga qoldirdi, o'zi Rayga o'tdi. Unga shuncha ko'p mol-dunyo, jang qurollari va anjomlari yubordiki, ularning tavfsigiga til ojiz [7]. Bu haqida Sohib Kafi Faxruddavlani xazinani bunday sarflamaslikka, boyliklari ortib ketgach ular dushmanlik qilishi mumkinligi haqida ogohlantirdi [2]. Faxruddavla esa unga javoban Toshning qilgan yaxshiliklari uchun butun boyliklarini, saltanatini va hatto kiyib yurgan kiyimini bersada kamligini aytadi. Tosh bir vaqtlar Faxruddavla uchun akalari unga yuborgan qimmatbaho o'lponlardan voz kechganini so'zlab beradi [2]. O'shanda Tosh men bir tola sochingni ham butun Iroq daromadiga sotmayman deb uni chorasiz vaziyatida ham akalarga topshirmagan ekan [2]. Uning oldida majburiyati bo'lmagan himoyasiz bir odamga ko'rsatgan bunday olijanob insonparvarligini Faxruddavla unutmagan edi [2].

Abul-Abbos va uning odamlari bir muddat Jurjonda qolib, Nuh ibn Mansurning kechirishini kutdi. Faxruddavla huzuriga Abu Said Shibliy yuborib Xurosonga qaytish uchun yordam so'radi. U Asfar ibn Kardavayah boshchiligida ikki ming otliq daylam askarlarini yubordi [2]. Nasr ibn al-Hasan ibn Firuzga ham xat yozib ularga qo'shilishini buyurdi. Toshning nomidan Abu Said Shibliy Nasrning qarorgohi bo'lgan Komsga yetib kelganida xiyonat yuz berdi. Bu xabar Faxruddavla yetgach qasos olish uchun Komsga yurish qilmoqchi bo'lib, Jurjondan Toshni ham chaqiradi. Buni eshitgan Nasr qo'rqib ketib Tosh vositachiligida undan uzr so'raydi.

Shu tariqa Tosh Jurjonda yashay boshladi va 379/989-990-yili bu yerda vabo tarqaldi [2]. Bu kasallikdan Tosh ham vafot etadi [4]. Bir rivoyatga ko'ra, zaharlanib o'ldirilgan [7]. Jurjonda uning qo'shini ko'plab zulm va tovlamachilik qilgani bois Toshning o'limi xabari tarqalishi bilan xalq ulamolari va qo'shinga hujum qilib, saroyini talaydi. Shu sabab Toshning motam marosimlari ham odatdagidek o'tkazilmaydi. Qo'mondonlikka uning opasini o'g'lini ko'tarishadi [2]. Lekin qo'shin zobitlari Xurosonga borib ushbu xabarni Abu Ali Simjuriyga yetkazadilar. Tosh Foiq va Simjuriydan qochib Jurjonda kelganida vazir Abdulloh Ibn Aziz Simjuriyning hujum qilishga undagan edi ammo u Daylam qo'shinlaridan yengilishdan va Toshning kuni uning boshiga tushishidan cho'chib, turli bahonalar bilan buni rad etib kelardi. Bu fursatdan foydalanib endi Simjuriy Jurjonga hujum qiladi va 3 mingga yaqin oddiy xalqni o'ldiradi [2].

Jurjonda Faxruddavla homiyligida yashagan yillar Tosh uchun qisqa muddatli siyosiy panoh bo'lsa-da, amalda u Somoniylar davlatidagi siyosiy jarayonlardan butunlay chetda qolgan davr edi. Uning vabo oqibatida vafot etishi nafaqat bir harbiy arbobning fojeali taqdiri, balki Somoniylar davlatining siyosiy tanazzuli fonidagi umumiy beqarorlikni ham aks ettiradi. Toshning vafotidan so'ng uning qo'shinlarining tor-mor qilinishi markaziy hokimiyat zaiflashganida harbiy guruhlarning qanchalik tez parchalanib ketishini ko'rsatadi. Toshning o'limi Somoniylar davlatining harbiy-siyosiy inqirozidan darak beruvchi muhim hodisa bo'lib, davlatning tezlashgan tanazzul jarayoniga sabab bo'lgan omillardan biridir.

Xulosa. Hojib Toshning siyosiy va harbiy faoliyati Somoniylar davlatining X asr oxiridagi inqiroz jarayonlarini

chuqur anglashda muhim manba sifatida qaraladi. Uning shaxsiy yuksalishi, hokimiyat tepasiga kelishi, siyosiy raqobatlardagi qatnashuvi hamda fojeali halokati aslida Somoniylar davlat me'yoriy boshqaruv tizimining zaiflashuvi va markaziy hokimiyatning amalda parokandalashuv jarayonining ko'zgusidir. Toshning o'rganilishi nafaqat bir shaxs tarixini tiklash, balki Markaziy Osiyodagi IX–X asr siyosiy strukturasi ichki mexanizmlarini tahlil qilishda ham muhim o'rin tutadi.

Toshning saroyga g'ulom sifatida kirib, harbiy-siyosiy elitaning yirik vakiliga aylanishi, Somoniylar davrida turkiy g'ulomlar institutining naqadar muhim siyosiy kuchga ega bo'lganini ko'rsatadi. Uning siphsolorlikka ko'tarilishi, Xurosonga tayinlanishi va markaziy hokimiyatning harbiy asoslarini mustahkamlashga qaratilgan sa'y-harakatlari Toshning davlat barqarorligiga qo'shgan bevosita hissasini

namoyon etadi. Xuroson kabi strategik hududda tartib o'rnatish, iqtisodiy boshqaruvni tiklash va harbiy tizimni qayta tuzish jarayonlari Toshning davlatni ushlab turishdagi rolini yaqqol ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Hojib Toshning siyosiy faoliyati Somoniylar davlatida harbiy elita o'rni, turkiy g'ulomlarning siyosiy ta'siri, saroy intrigalari va mahalliy sulolalarning o'sib boruvchi kuchi kabi muhim tarixiy jarayonlarni yoritish imkonini beradi. Toshning yuksalishi va qulashidagi sabablar, uning faoliyatining makrosiyosiy jarayonlarga bog'liqligi, davlat ichki barqarorligining zaiflashuvi, harbiy elitaning siyosiy hayotga haddan tashqari aralashuvi va markaziy hokimiyatning strategik qarorlardagi sustligida namoyon bo'ladi. Uning taqdiri Somoniylar davlati ichki siyosiy mexanizmining so'nayotgan davrini ko'rsatuvchi eng yorqin misollardan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Абу Бакр Наршахий. Бухоро тарихи. Форс тилидан А. Расулев таржимаси. Ziyo.uz kutubxonasi.
2. Abu Nasr Utbiy. Kitobi Yamini. Translated from the Persian version of the contem for arly arabic chronicle of Al Utbi, by the rev. James Reynolds, b.a. – London: Printed for the oriental translation fund of Great Britain and Ireland. 1891. – 520p.
3. Бартольд В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. 1 – Москва: Восточная литература, 1963.
4. Байхаки, Абу-л-Фазл. История Мас'уда(1030-1041) / Пер. с перс., введ., коммен. и прилож. А.К. Арендса. – М.: Наука, 1969.
5. Гардизи, Абу Саид. Зайн ал-ахбар. Украшение известий. Раздел об истории Хорасана / перевод с персидского языка А.К.Арендса. Введение, комментарии и указатели Л.М.Епифановой. – Ташкент: Фан, 1991. – 176с.
6. Низомулмулк. Сиёсатнома (Сияр ул-мулк). Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари Шодмон Воҳид ва Афтондил Эркинов. Тошкент: Янги аср авлоди, 2010.
7. Ibnu'l Esir. Islam tarihi. El Kamil Fi't Tarih Tercumesi. / Ceviren Yunus Apaydin. Cilt 9. Istanbul: Turkiyat matbaacilik ve nesriyat, 1986. 469 s.